

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 25, 2015, 4

ISSN 1408-5348

UDK 009

Letnik 25, leto 2015, številka 4

UREDNIŠKI ODBOR/ COMITATO DI REDAZIONE/ BOARD OF EDITORS:	Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Vesna Mikolič, Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Tomislav Vignjevič, Salvator Žitko
Glavni urednik/Redattore capo/ Editor in chief:	Darko Darovec
Odgovorni urednik/Redattore responsabile/Responsible Editor:	Salvator Žitko
Uredniki/Redattori/Editors:	Mateja Sedmak, Gorazd Bajc, Tina Rožac
Tehnična urednica/Redattore tecnico/ Technical Editor:	Urška Lampe
Prevajalci/Traduttori/Translators:	Petra Berlot (it., ang., slo.)
Oblikovalec/Progetto grafico/ Graphic design:	Dušan Podgornik, Darko Darovec
Tisk/Stampa/Print:	Grafis trade d.o.o.
Izdajatelj/Editori/Published by:	Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria©
Za izdajatelja/Per Editore/ Publisher represented by:	Salvator Žitko
Sedež uredništva/Sede della redazione/ Address of Editorial Board:	SI-6000 Koper/Capodistria, Kreljeva/Via Krelj 3, tel.: ++386 5 62 73 296, fax 62 73 296; e-mail: annaleszdjp@gmail.com, internet: http://www.zdjp.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 11. 2015.

Sofinancirajo/Supporto finanziario/ Financially supported by:	Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS)
--	---

Annales - Series historia et sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series historia et sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series historia et sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Thomson Reuters (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
/ All articles are freely available via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Valentina Petaros Jeromela:** I due codici e la tradizione del commento rambaldiano alla Divina Commedia. Pietro Campenni da Tropea e il suo soggiorno a Isola d'Istria 677
Rambaldijeva tradicija komentarja Božanske Komedije v izolskih kodeksih. Pietro Campenni di Tropea in njegovo bivanje v Izoli
The Commento to Divine Comedy of Rambaldi in the Izola's codes. Peter Campenni from Tropea an his time in Izola
- Pavel Jamnik, Anton Velušček, Draško Josipovič, Rok Čelesnik & Borut Toškan:** *Partizanska jama* in plano najdišče pod jamo – novi paleolitski lokaciji v slovenski Istri. Ali smo v Sloveniji ob prvem fosilnem ostanku neandertalca odkrili tudi prvo sled paleolitske jamske slikarske umetnosti? ... 705
La grotta Partizanska jama e il sito piano sotto la grotta – i due nuovi luoghi paleolitici nell'Istria slovena. È stata scoperta in Slovenia accanto al primo resto fossile di un neanderthal anche la prima traccia della pittura rupestre paleolitica? Partizanska Jama Cave and Adjacent Open-Air Site – New Palaeolithic Sites in Slovene Istria. The First Neanderthal Fossil Discovery in Slovenia May Come With the First Uncovering of Palaeolithic Rock Art
- Nataša Hren:** Tipološka shema makedonske neolitske in eneolitske antropomorfne plastike glede na upodobitev spola 733
Schema tipologico di plastica antropomorfa del neolitico ed eneolitico macedone secondo la raffigurazione dei sessi
Typological Scheme of Macedonian Neolithic and Eneolithic Anthropomorphic Sculpture Based on the Gender of the Figurines
- Jure Vuga:** Elementi antičnih misterijev in neoplatonistične alegorije v Botticellijevi Pomladi 767
Elementi di misteri pagani e allegorie neoplatoniche nella Primavera di Botticelli
The Elements of Ancient Mystery Cults and the Neoplatonic Allegories in Botticelli Primavera
- Tomislav Vignjević:** Deklica in Smrt v Trebenčah. Freske v cerkvi sv. Jošta 785
La Morte e la Fanciulla a Trebenče. Gli affreschi nella chiesa di San Giusto
Death and the Maiden in Trebenče. Frescoes in the Church of St. Jobst
- Polona Vidmar:** *De virtute heroica: Ceiling Paintings with Ottoman Struggles in Slovenia* 793
De virtute heroica: Dipinti su soffitto di battaglie osmaniche in Slovenia
De virtute heroica: Stropne poslikave z osmanskimi bitkami na Slovenskem
- Gašper Cerkovnik:** Slike bitk Antonia Calze v zbirki Narodnega muzeja Slovenije in Narodne galerije v Ljubljani 815
Dipinti con scene di battaglia attribuiti ad Antonio Calza nelle collezioni del Museo nazionale di Slovenia e della Galleria nazionale di Ljubljana
Battle Paintings of Antonio Calza in Collections of National Museum and National Gallery of Slovenia
- Katra Meke:** Sliki iz kroga Giandomenica in Lorenza Tiepola iz nekdanje zbirke Ludvika viteza Gutmannsthala-Benvenutija 823
Due dipinti dalla cerchia di Giandomenico e Lorenzo Tiepolo già appartenenti alla collezione del cavaliere Ludvik Gutmannsthal-Benvenuti
Two Paintings from the Circle of Giandomenico and Lorenzo Tiepolo from a former Collection of Ludvik knight Gutmannsthal-Benvenuti
- Metoda Kemperl & Daniela Zupan:** Tone Kralj in Benetke 835
Tone Kralj e Venezia
Tone Kralj And Venice
- Lena Mirošević & Josip Faričić:** Reflections of Political-Geographic Shifts in the Use of the Geographic Name 'Dalmatia' on Maps in the Early Modern Period 845
Il riflesso di cambiamenti geopolitici sull'uso del nome geografico della Dalmazia sulle carte geografiche della prima età moderna
Vpliv politično-geografskih sprememb na uporabo geografskega imena Dalmacija v zemljevidih v zgodnjem novem veku
- Salvator Žitko:** Od iredentizma do intervencionizma: na prelomu 19. in 20. stoletja do vstopa Italije v prvo svetovno vojno 861
Dall'irredentismo all'intervencionismo: dal periodo a cavallo del XIX e XX secolo fino all'ingresso dell'Italia nella prima guerra mondiale
From Irredentism to Interventionism: Until the End of the 19th and the Beginning of the 20th Century to the Italian Entrance in the First World War

Branko Marušič: O poznavanju Angela Vivanteja pri Slovencih 885 <i>Sulla conoscenza del Angelo Vivante presso i Sloveni</i> <i>About the knowledge of Angelo Vivante among Slovenes</i>	Lada Duraković: Puljsko glasbeno življenje med drugo svetovno vojno (1939–1945) 937 <i>La vita musicale a Pola durante la seconda guerra mondiale</i> <i>The musical life in Pula during the WWII</i>
Avgust Lešnik: Socialistična stranka Italije (PSI) v precepu prve svetovne vojne – med proletarskim internacionalizmom in splošnimi interesi domovine 895 <i>Partito socialista Italiano (PSI) nel mezzo del dilemma della prima guerra mondiale – tra l'internazionalismo proletario e interessi generali della patria</i> <i>The Italian Socialist Party (PSI) on the Horns of a WWI Dilemma – Between Proletarian Internationalism and the General Interests of the Homeland</i>	OCENE / RECENSIONI / REVIEWS
Petra Kolenc: »Od tistega dne paradižnikov ne jem več!«. Vasi Trnovskega gozda v zaledju soške fronte z ozirom na zgodbe, ki so jih pripovedovali potomci protagonistov 1. svetovne vojne 909 <i>“Da quel giorno non mangio piu i pomodori!”. I paesi della Selva di Tarnova nell'entroterra del Fronte dell'Isonzo secondo le storie raccontate dai discendenti dei protagonisti della Prima Guerra Mondiale</i> <i>„Since that day I eat tomatoes no more!”. Villages of the Trnovo Forest in the Hinterland of the Isonzo Front as Portrayed in the Stories Told by Descendants of the Protagonists of the First World War</i>	Ksenija Vidmar Horvat: Kozmopolitski patriotizem: historično-sociološki in etični vidiki neke paradigme (Avgust Lešnik) 949
Aleksej Kalc & Mirjam Milharčič Hladnik: Prvi tržaški proces in Slovenci v ZDA 925 <i>Il primo processo di Trieste e gli sloveni negli Stati Uniti d'America</i> <i>The First Trial of Trieste and the Slovenes in the USA</i>	Ksenija Vidmar Horvat: Zamišljena mati: spol in nacionalizem v kulturi 20. Stoletja/Imagined Mother: Gender and Nationalism in the 20 th Century Culture (Avgust Lešnik) 949
	Almerigo Apollonio: La »Belle Époque« e il tramonto dell'impero asburgico sulle rive dell'Adriatico (1902-1918) (Salvator Žitko) 950
	Todor Kuljić: Tanatopolitika. Sociološkoistorijska analiza političke upotrebe smrti /Thanatopolitics. The sociological-historical analysis of the political use of the death (Avgust Lešnik) 955
	Kazalo k slikam na ovitku 959 <i>Indice delle foto di copertina</i> <i>Index to pictures on the cover</i>
	Navodila avtorjem 960 <i>Istruzioni per gli autori</i> 962 <i>Instructions to authors</i> 964

original scientific article
received: 2015-11-19

UDC 343.253(450.361)"1930":314.151.3-054.72(73=163.6)

PRVI TRŽAŠKI PROCES IN SLOVENCİ V ZDA

Aleksej KALC

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: AKalc@zrc-sazu.si

Mirjam MILHARČIČ HLADNIK

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: hladnik@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Prispevek prikazuje odzive slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike na prvi tržaški proces in ustrelitev štirih obsojencev na smrt v Bazovici 6. septembra 1930. Ameriška Slovenija, kot tudi hrvaška in srbska skupnost v ZDA, so odreagirale na fašistično eksekucijo, ki je odmevala po vsem svetu, s protestnimi shodi, katerih namen je bil obsoditi početje fašističnega režima in pritegniti pozornost ameriških oblasti ter javnosti na položaj Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Shodi so imeli določen odmev, priseljenska skupnost pa se tudi ob tej priložnosti ni uspela izogniti tradicionalnim delitvam in ideološkim konfrontacijam med narodnjaškim in katoliškim taborom na eni ter socialističnim na drugi strani. Bazovica je kljub temu pomenila mejnik v odnosu izseljencev do vprašanja Slovencev in Hrvatov pod fašizmom in bila tudi na ameriških tleh deležna javnega spominjanja.

Ključne besede: Slovenci v ZDA, antifašizem, prvi tržaški proces, bazoviški junaki, izseljenski tisk

IL PRIMO PROCESSO DI TRIESTE E GLI SLOVENI NEGLI STATI UNITI D'AMERICA

SINTESI

Il contributo analizza l'atteggiamento degli immigrati sloveni negli Stati Uniti d'America di fronte al primo processo di Trieste e la fucilazione dei quattro imputati condannati a morte a Basovizza il 6 settembre del 1930. Le comunità slovene come quelle croate e serbe reagirono all'evento, che ebbe una risonanza mondiale, dando vita a manifestazioni di protesta e richiamando l'attenzione delle autorità e dell'opinione pubblica americana sui soprusi ai quali era sottoposta la minoranza nazionale slovena e croata sotto il regime fascista nella Venezia Giulia. Le manifestazioni ebbero una certa eco, le comunità immigrate però non riuscirono neanche in questa occasione a schierarsi compattamente attorno alla causa comune ed evitare il confronto ideologico tra la parte liberale e cattolica da una parte e quella socialista dall'altra. Ciò nonostante, la fucilazione di Basovizza segnò un salto di qualità nell'atteggiamento degli immigrati rispetto alla questione della minoranza nazionale slovena e croata nella Venezia Giulia ed entrò anche in terra americana a far parte della memoria storica.

Parole chiave: sloveni negli USA, antifascismo, primo processo di Trieste, eroi di Basovizza, stampa dell'emigrazione

BAZOVIŠKI STRELI ODMEVAJO
DALEČ NAOBKROG

Prvi tržaški proces, v začetku septembra 1930, je vzbudil veliko pozornosti v mednarodnih političnih krogih in javnosti. Z njim je fašistična Italija demonstrirala svojo odločnost v zatiranju protiitalijanizacijskega upora v vzhodnih provincah, bodisi v odnosu do "tujerodcev" in drugih notranjih režimskih nasprotnikov, bodisi nasproti jugoslovanske sosedice, ki je bila kriva podpihovanja slovenskega in hrvaškega iredentizma v Julijski krajini.¹ Mednarodno javnost je dogajanje zanimalo tudi kot moment v razvojnem procesu državopolitičnega režimskega modela, ki je imel v Evropi in v svetu toliko oponentov kolikor privržencev in dejanskih ter potencialnih posnemovalcev. Proces so zato spremljali v vseh državah, čeprav so obravnavi v avli smeli prisostvovati samo nekateri povabljeni konzuli in italijanski časnikarji (Kacin Wohinz, 1990, 297, 311). Mednarodni tisk je vsekakor potanko poročal o obravnavi in izvedbi smrtnih obsodb. Gromki streli na bazovski gmajni pa so sprožili obsežne čustvene ter politične reakcije.

Ob prvi obletnici procesa so primorski emigranti v Jugoslaviji zbrali v spominski publikaciji z naslovom Bazovica - 6.IX.1930 najodmevnejše članke, ki jih je ob usmrtitvi Bidovca, Marušiča, Miloša in Valenčiča priobčil mednarodni tisk (Goričar, 1931). Največ jih je bilo iz čeških in slovaških časopisov, ki so najostreje obsojali dogodek in napadali italijanski režim. Čehi in Slovaki so vse od konca prve svetovne vojne izkazovali posebno občutljivost do usode Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini ter jim izražali politično solidarnost. V dneh procesa² je praški Lidové Listy priobčil Apel jugoslovanskih emigrantov iz Italije kulturnim narodom, s katerim so denuncirali načrtno italijansko raznarodovalno politiko in svarili pred nevarnostjo, ki je zopet pretela evropskemu miru, ker se kulturni narodi niso zavzeli za žrtve nacionalnega zatiranja in dopuščali Italiji, da je grozila Jugoslaviji ne samo s procesom v Trstu, ampak tudi z vojsko, ki jo je nagrmadila na meji (Goričar, 1931, 16–18). Smrtno obsodbe pa so češko ogorčenje pripeljale do vrelišča in izzvale poulične proteste, ki jih je morala miriti policija. Skupina študentov je v Pragi celo s kamenjem napadla italijansko diplomatsko predstavništvo in "italijansko preganjanje Slovanov" je med drugimi ustanovami obsodila tudi češka fašistična stranka. V Bratislavi pa se je že dan po usmrtitvi pojavila zamisel o spomeniku štirim ustreljenim junakom in se začela nabirka za njegovo postavitve.³ Prišlo je tudi do diplo-

matskega incidenta med Italijo in Češkoslovaško, ki ni klonila zahtevam Rima po utišanju javnega mnenja in je v odgovor še stopnjevala svoje tone. K protestom so pristopili tudi nekateri predstavniki vlade, medtem ko je časopisje napovedovalo bojkot italijanskega blaga.⁴ Protesti proti Italiji in solidarnostne manifestacije ter komemoracije bazoviških junakov so se nadaljevali tudi v prihodnjih tednih in z njimi besedni politični spopadi med italijanskim in češkoslovaškim tiskom (Goričar, 1931, 69–70). Krepila se je tudi češkoslovaško-jugoslovanska vzajemnost in dobivala nove oblike sodelovanja, med katerimi štipendiranje študentov iz Julijske krajine na Češkem ter pomoč slovenski in hrvaški politični emigraciji.⁵

Zgražanja in sovražnih protiitalijanskih tonov ni manjkalo niti v avstrijskem tisku, od tirolskega Südtirolerja do dunajskega Arbeiter Zeitung, v švicarskem, nemškem in francoskem ter belgijskem, v katerem je svoj glas dvignila tudi italijanska politična emigracija s socialističnim voditeljem Filippom Turatijem in Italijansko ligo za zaščito človeških in državljanjskih pravic (Goričar, 1931, 13–15).⁶ O razsodbi posebnega sodišča in fašistični Italiji je neprizanesljivo pisal tudi angleški tisk. V ostrini je izstopal zlasti Manchester Guardian, ki je bil v imenu liberalnega javnega mnenja brez zadržkov na strani obsojencev in izjavljal, da pripadajo tisti kategoriji teroristov, "do katerih vsako svobodno javno mnenje neglede na etična načela goji simpatije", ker so se kot svojčas Oberdank, ki ga je Italija častila kot narodnega heroja, borili za pravico, ki je tiranstvo ni hotelo dati, in s tem "skušali osvoboditi tudi Italijo". Zoper raznarodovanje in tlačenje so ravnali tako, kakor so svojčas Italijani ravnali proti Avstriji. In fašizem se je zdaj obnašal proti obsojencem ravno tako, kakor se je bila Avstrija obnašala svojčas do Italijanov (Goričar, 1931, 25).

Članki in spominski brošuri predstavljajo le ožji izbor poročanja o procesu in Bazovici, ki je imel resnično svetovni odmev, saj so o njem lahko brali vse do Avstralije in Nove Zelandije.⁷ Do ostrih odzivov in demonstracij je prišlo seveda tudi v Jugoslaviji, vendar časopisje o njih iz oportunitosti ni smelo pisati. Natančno je sicer poročalo iz sodne palače in tudi o ustrelitvi v Bazovici ter nekajkrat izrazilo obsodbo fašistične justice. Svoja stališča je izražalo indirektno z objavljanjem odmevov in ogorčenja tujega tiska. Kmalu pa se ni moglo več zadrževati in na dan sta privrela prizadetost ter stanje duha, ki ga je obsodba povzročila med prebivalstvom. Žalovanje je vsekakor lahko potekalo v skladu z omejitvami, ki

1 O prvem tržaškem procesu v dneh od 1. do 6. septembra 1930 in o dogajanjih, ki so do njega privedla, glej Kacin Wohinz, 1990; Pahor, 2007; Španger, 1965; Žerjal, 2012.

2 Podrobneje o nastopu češkoslovaškega tiska in češkoslovaško-italijanski konfrontaciji Klabjan, 2006.

3 Slovenec, 11. 9. 1930: Slovaki postavijo spomenik slovenskim žrtvam.

4 Slovenec, 10. 9. 1930: Italija protestira ... Čehi odgovarjajo; 18. 9. 1930: Čehoslovaški bojkot Italiji.

5 Slovenski narod, 22. 9. 1930: Odmevi tržaškega pravdomolstva.

6 Slovenski narod, 9. 9. 1930: Apel italijanske emigracije na kulturne narode.

7 The West Australian, 9. 9. 1930: Trieste executions.

Amerikanski Slovenec, Cleveland, 18. 9. 1930

jih je določila oblast. Ta je bila sprva prepovedala vsako obliko manifestiranja, da bi preprečila zaostrovanje že zelo napetih odnosov z Italijo in ji ne bi nudila novih povodov za vojaške grožnje (Kacin Wohinz, 1990, 316). Neredom pa se je hotela izogniti tudi, da ne bi zmotili slavnosti ob zamenjavi srbskih vojaških praporov z jugoslovanskimi in inavguracije Karadorjevičeve cerkve-mavzoleja v Oplencu. Ti sta se odvijali prav na dan ustrelitve v Bazovici (to so v Italiji namerno določili, da bi sovpadala s praznikom in rojstnim dnevom jugoslovanskega prestolonaslednika Petra) ob navzočnosti najvišjih državnih predstavnikov in vojaških delegacij iz vse države.⁸ V naslednjih dneh so oblasti vendarle omilile prepovedi in dovolile ter izdale navodila za žalovanja.

Razen v Sloveniji, kjer je še vedno veljala prepoved, so po vsej državi in zlasti kjer so živele večje skupnosti emigrantov iz Julijske krajine počastili bazoviške žrtve z mašami zadušnicami in komemoracijami. Najmogočnejša je bila v Zagrebu 20. septembra v cerkvi sv. Marka, v kateri ni bilo dovolj prostora za vse navzoče, ki so zasedli tudi trg pred njo. Mesto se je bilo že nekaj dni prej odelo v črnino, trgovinske izložbe so izpostavile črne trakove, nekrologe ter pozive k udeležbi na žalni

svečanosti. Cerkev sv. Marka, pred katero je bil usmrčen Matija Gubec, je bila izbrana simbolično in manifestativno, da bi lahko obred potekal v staroslovenščini, medtem ko je bil v stolnici obredni jezik latinščina. Komemoracija, na kateri je maševal istrski rojak Vekoslav Špinčič, je bila prežeta še z drugo narodno simboliko, od vencev do častnih straž v istrskih narodnih nošah. Udeležili so se je, poleg primorskih emigrantov, predstavnikov številnih institucij in navadnih ljudi, tudi starši ter bratje in sestre Zvonimira Miloša, ki so bili dan po ustrelitvi zapustili Trst in se preselili v Zagreb.⁹ Komemoriranje Bazovice se je ob rapalskem dnevu, ki so se ga spominjali od leta 1920, nato nadaljevalo predvsem med primorskimi in istrskimi emigranti leto za letom in postalo temeljni kamen primorske narodne memorije.¹⁰

MED IZSELJENCI ONKRAJ ATLANTIKA

Strelji v Bazovici so globoko pretresli in naleteli na ogorčene odzive tudi med slovenskimi in drugimi jugoslovanskimi izseljenci v Ameriki. Argentina, kamor se je v dvajsetih letih izpod fašizma izselilo na tisoče Primorcev in Istranov, je prav na dan usmrtitve doživela

⁸ Slovenski narod, 6. 9. 1930: Svečana izročitev novih polkovnih zastav.

⁹ Istra, 27. 10. 1930: Zadušnice za trščanske mučenice.

¹⁰ Glej o tem Pelikan, 2010; Dato, 2010; Kalc, 2012.

padec demokratične ureditve in nastop vojaške diktature generala Uriburuja, ki je ukinila svobodo izražanja in združevanja. Kljub temu so 19. septembra primorski emigranti skupaj z drugimi protifašističnimi skupinami organizirali v buenosaireski dvorani Colonia italiana protestni shod proti tržaški obsodbi, ki pa ga je policija onemogočila. Politična pobuda, pri kateri so sodelovali predvsem člani levo usmerjenega Ljudskega odra in je priklicala kakih 200 ljudi, je bila v takih okoliščinah zelo tvegana, saj so z diktaturo stopile v veljavo izredne norme za zaščito države in ohranjanje javnega reda, ki so kršiteljem grozile celo s smrtno kaznijo. Izpostavljanje na politični sceni in odprto zastopanje antifaašističnih stališč v zlic Italijanom in fašističnemu režimu naklonjeni argentinski hunti je indirektno postavljalo v nevaren položaj celotno slovensko skupnost, kar je v njenih vrstah povzročilo veliko strahu in hude krvi. Ljudski oder pa je dovoljo tega in nadaljnega političnega delovanja imel resne posledice in nekateri njegovi člani, ki so bili sploh strankarsko in sindikalno aktivni, so bili zaprti in celo izgnani iz države (Mislej, 1996, 98).

Veliko obsežnejše so bile reakcije izseljencev v Združenih državah Amerike, kjer so lahko prišle prostodušno do izraza. Tam je živela tudi daleč največja slovenska oziroma jugoslovanska izseljenska skupnost, ki se je formirala v času množičnega čezoceanskega izseljevanja od sedemdesetih, zlasti pa od devetdesetih let 19. stoletja dalje. Večina njenih pripadnikov je živela v industrializiranem severovzhodu ZDA in južno ter zahodno od velikih jezer, prisotni pa so bili v večjem ali manjšem številu v vseh zveznih državah. Priseljenske skupnosti so bile dobro organizirane na verskem področju, v socialnih in gospodarskih podpornih ustanovah in društvih in aktivne na vseh področjih javnega življenja. Kljub oceanski razdalji in drugemu državnemu okviru je bila tako imenovana Ameriška Slovenija, kot tudi hrvaška in srbska ameriška skupnost, tesno povezana s "staro domovino", ki je po prvi svetovni vojni prešla v državni okvir kraljevine Jugoslavije. Šlo je za dva v marsičem različna svetova, za katera pa lahko rečemo, da sta dihala in živela skupaj, kot se jasno kaže v bogatem izseljenskem časopisju. To je podrobno pisalo tako o slovenskih naselbinah po Ameriki kot o dogajanjih v starem kraju. Radi so ga brali tudi v Sloveniji in bili na tekočem o vsem onkraj oceana¹¹. Z izjemno pozornostjo sta časopisje in slovenska priseljenska javnost spremljala dogajanje med prvo svetovno vojno, se delila med privrženca in nasprotnike bojujočih se taborov, si prizadevala za take in drugačne oblike in

ureditve bodoče jugoslovanske države, zavzemajoč se z odmevnimi političnimi pobudami za njene meje in s tem povezanima primorsko in koroško vprašanje (Klemenčič, 2002; Klemenčič 1994; Kodrič, 1983; Čizmič, 1974).

Po prvi svetovni vojni so oči izseljenskega časopisja ostajale uprte v Julijsko krajino, tako da so bili bralci dobro obveščeni o fašizmu in razmerah, v katerih so živeli pripadniki slovenske in hrvaške narodne manjšine. Večji listi, kot Glas naroda, Ameriška domovina, Amerikanski Slovenec, Prosveta in Proletarec, so imeli stalne rubrike s pomenljivimi naslovi kot Vesti iz Primorske, Iz neodrešene domovine, Primorske novice in podobnimi, v katerih je mogoče brati o splošnih političnih vprašanjih, na primer raznarodovalnih ukrepih, in drobnih, vsakodnevnih dogodkih, ki so se tikali krajev in posameznikov. Vesti niso povzemali le po agencijah in jugoslovanskem tisku. Informatorje in anonimne dopisnike so imeli tudi v Julijski krajini in med primorskimi emigranti v Jugoslaviji. V izseljenske skupnosti so tako prikapljale tudi novice o protifašističnem uporu v Julijski krajini in leta 1929 so izseljenci spremljali Gortanov proces, naslednje leto pa vse v zvezi z atentatom na časopis Il Popolo di Trieste in prvim tržaškim procesom. Bralcem so časopisi postregli z natančnimi poročili s sodne obravnave, o obtožnicah, njihovih dejanjih in o eksekuciji, enakimi tistim, ki so jih prinašali italijanski in slovenski časopisi. Še več. Objavljali so tudi izraze žalovanja in dopise o stanju duha med prebivalstvom, ki so jih dobivali od ljudi na Primorskem in ki v Jugoslaviji na časopisnih straneh niso našli mesta.¹² Slovenski in sploh jugoslovanski tisk v Ameriki tudi ni štedil s komentarji in napadanjem fašizma in Italije, tako da se je marsikateri časopis znašel na indeksu fašistične cenzure in ni imel več vstopa v državo.¹³

V IMENU ZASUŽNENIH JUGOSLOVANSKIH BRATOV

Prvi tržaški proces je vsekakor povzročil kvaliteten skok v odnosu izseljencev v Ameriki do vprašanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Leta 1929 so obsodbo proti istrski veji tajne organizacije, ki ji je posebno sodišče za zaščito države sodilo v Pulju, in Gortanovo usmrnitev v izseljenskih skupnostih spremljali z besedami žalovanja in sočustvovanja s tlačeni rojaki v domovini. Strelji v Bazovici pa so zdramili politično zavest Ameriške Slovenije in Ameriške Jugoslavije, ki sta se sedaj čutili poklicani k organiziranemu in angažiranemu političnemu nastopu. To je bila dolžnost, ki so jo izse-

11 Izseljenske skupnosti so bile s svojo organiziranostjo in delovanjem na vseh področjih močno vpete v sooblikovanje slovenskega javnega prostora, ki je od osemdesetih let 19. stoletja zadobil transnacionalne razsežnosti, in izseljensko časopisje je pri tem igralo vidno vlogo. Pojav izseljevanja oziroma priseljevanja je sodil povsod med pomembnejša vprašanja nacionalnih idej (Green, Weil, 2007). Odnos do izseljenstva in odnos slovenskih izseljenskih skupnosti do "stare" oziroma "nove domovine" je bil povezan z opredeljevanjem narodne identitete, zavednostjo in izražanjem narodne pripadnosti ter s pogledi na samo bodočnost slovenskega naroda (Drnovšek, 2010). O pomenu in vlogi časopisja za oblikovanje in reprodukcijo nacij in nacionalizma glej Anderson, 2007; za slovenski kontekst pa tudi Mlekuž, 2014 in Zajc, Polajnar, 2012. O slovenskem časopisju v ZDA glej Bajec, 1980.

12 Amerikanski Slovenec, 15. 10. 1930: Pismo s Krasa v Italiji; 18. 10. 1930: Pismo iz Primorske.

13 Glas naroda, 26. 3. 1930: Pregarjanje slovensko-ameriškega tiska v Italiji.

Proglas

jugoslovanskih organizacij v Chicago in okolici

Podpisani voditelji jugoslovanskih organizacij s tem pozivljajo ves naš narod v Chicagu in okolici na skupni protestni shod proti fašističnemu ubijanju naših sorjakov v Italiji, proti prelivanju njihove nedolžne krvi, zapiranju in požiganju naših šol in narodnih domov ter proti gospodarskemu upropačanju našega prebivalstva v Trstu na Goriškem in v Istri.

Postopanje fašistične Italije proti našim bratom v zasedenih krajih vodi v končno uničenje našega naroda, kar po okrutnosti nima primere v vsem modernem svetu. Proti temu brezpravnemu postopanju sklicujejo jugoslovanske organizacije, po iniciativi Jugoslov. Kluba v Chicagu, **VELIKI PROTESTNI SHOD VSEH JUGOSLOVANOV NA DAN 21. SEPTEMBRA OB DVEH POPOLDNE V DVORANI "SOKOL CHICAGO", NA 2345 SO. KEDZIE AVE., CHICAGO, ILL.**

Bratje, pozabimo to pot vse politične in verske razlike med nami. Složno se zberimo, da pomagamo svojim zaslužnim bratom. Vsi v borbo za pravice Jugoslov. Ne dopuščajmo, da italijanski fašizem poleg ubijanja in linčanja jugoslovanskih mučnikov še blati naše ime v svetovnem, in zlasti ameriškem časopisju.

Vsi na protestni shod, da izrazimo simpatijo za naše rodne brate in fašistične mučenike.

PODPISI:

Rev. Anzelm Murn, župnik slovenske cerkve. — B. T. Martinović, p. predsednik Jugoslovanskega Kluba. — M. B. Mihajlović, p. predsednik Srpskog Narodnog Saveza. — Joseph Zalar, tajnik KSKJ., Joliet, Ill. — Julia Gottlieb, tajnica Slov. Ženske Zveze in urednica "Zarje". — Dr. S. Poljak, profesor, Chicago University. — Vincent Cainkar, predsednik SNPJ. — Isak Grbić, predsednik S.D.D. Srbadija. — John Kladarin, tajnik S.D.D. Narodna Odbrana. — John Jerich, urednik Amer. Slovenca. — John Wuletich, predsednik S. Crkv. Škol. Opštine, Gary, Ind. — Petar Sekulović, predsednik srbskega pev. društva "Karadjorgje". — Frank Vidmar, predsednik Jugoslovanske Prosvetne Zadruga. — Stevo Trklja, predsednik Saveza Dobrovoljaca. — Rev. A. Popovich, rektor srbske pravoslavne cerkve v Chicagu. — Risto Nogulich, predsednik cerkv. šolske občine. — Milan Stanizan, Savez dobrovoljaca. — Dragoje Grubač, podpreds. Saveza dobrovoljaca. — Milan Mrjenovich, blagajnik Saveza dobrovoljaca. — F. Gottlieb. — Milan Radaković.

Amerikanski Slovenec, Cleveland, 20. 9. 1930

ljenci dolgovali pod fašizmom vklenjenim bratom kot prebivalci Amerike in uživalci njenih svoboščin.¹⁴

Tako so se od srede septembra pa vse do decembra 1930 po izseljenskih naselbinah kar vrstili protestni shodi: v Chicagu, Clevelandu, Milwaukeeju, Pittsburghu, Forest Cityju v Pennsylvaniji, Sheboyganu v Wisconsinu, Pueblu v Coloradu, Barbertonu v Ohiju in še drugod. Prvi veliki shod so organizirali v Chicagu, kjer je žive-

la ena največjih slovenskih skupnosti in so domovale mnoge zgodovinske izseljenske organizacije v ZDA. Shod, ki se je vršil 21. septembra v dvorani Sokolskega društva, so na pobudo Jugoslovanskega kluba sklicali predstavniki čikaških organizacij na pripravljalnem sestanku¹⁵ in pozvali "vse Jugoslovane iz mesta in okolice na protestno manifestacijo zoper fašistično ubijanje naših sorjakov".¹⁶ Množično so se ga udeležili Slovenci,

¹⁴ Amerikanski Slovenec, 19. 9. 1930: Protestirajmo.

¹⁵ Poziv so podpisali predstavniki Jugoslovanskega kluba, Srbskega narodnega saveza, Slovenske ženske Zveze, Slovenske narodno podporne jednote, društva Srbadija, Narodne odbrane, časopisa Amerikanski Slovenec, Cerkevne šolske občine, Srbskega društva Karadjordje, Jugoslovanske prosvetne zadruge, Saveza dobrovoljaca, Srbske pravoslavne cerkve, Kranjsko katoliške podporne jednote in prof. S. Poljak s čikaške univerze (Amerikanski Slovenec, 20. 9. 1930: Proglas jugoslovanskih organizacij v Chicagu in okolici.).

¹⁶ Ameriška domovina, 19. 9. 1930: Slovenci v Ameriki proti Italijanom. Proglas jugoslovanskih organizacij v Chicagu in okolici.

Hrvati in tudi Srbi iz Chicaga, Jolietta, Waukegana in La Salle. Prisostvovali so govorom staroste jugoslovanskega gibanja dr. Bianchinija, Vincenta Cainkarja, predsednika Slovenske narodne podporne jednote – največje slovenske zavarovalne in družbenopolitične organizacije v ZDA, jugoslovanskega upokojenega polkovnika Lovrića in dr. Prevedena, uglednega profesorja, katerega angleški govor so nekateri časopisi tudi objavili.¹⁷

Drugi in najodmevnejši shod je bil teden kasneje, 28. septembra, v Clevelandu, slovenski prestolnici v ZDA. Cleveland, v zvezni državi Ohio, je bil največja slovenska naselbina v Ameriki in za Ljubljano ter Trstom tretje največje “slovensko” mesto¹⁸. Tudi tu je shod sklical Jugoslovanski klub, ki je pozval na pripravljani sestanek “predsednike in tajnike društev in klubov jugoslovanskega naroda”.¹⁹ Shod je bil v znamenitem Slovenskem narodnem domu na St. Claire Avenue, kamor so udeleženci prišli z organiziranimi prevozi tudi iz okolice mesta.²⁰ Besedo so imeli razni govorniki, prvi pa je simbolično nastopil Primorec Marjan Urbančič s pričevanjem iz prve roke o življenju v Julijski krajini, kjer je živel še nekaj let prej, in zahtevo po maščevanju bazoviških žrtev in vseh trpečih bratov. Za njim so se zvrstili Srb Mirko Solić z izrazi solidarnosti s Slovenci in Hrvati v Primorju, hrvaški duhovnik Relić z obsodbo okrutnosti fašizma, Matt Petrovich s pozivom ameriškim Jugoslovanom, naj v imenu ameriške deklaracije o neodvisnosti, svobode in enakosti stopijo v bran zaslužnih bratov v Italiji. Na oder so nato stopili še drugi govorniki, med katerimi Janko Rogelj. Ta je prebral spomenico Sokola o ustanovitvi “trajne organizacije jugoslovanskega naroda v Ameriki”, ki bi v imenu vseh organizacij izseljencev informirala ameriško javnost o razmerah v Julijski krajini in spodbijala italijansko lažno propagando. Z odobritvijo te resolucije je bila naloga poverjena Narodni odbrani v ZDA. Navzoči na shodu so nazadnje sprejeli še memorandum, ki ga je Narodna odbrana natisnila in poslala ameriškim oblastem, časopisom, Ligi narodov, vsem predstavništvom tujih držav v ZDA in odboru Narodnih manjšin.²¹ Da bi promovirali včlanjevanje v Narodno odbrano in ji zagotovili potrebna denarna sredstva, je na začetku decembra dramatično društvo Ivana Cankarja priredilo v Slovenskem

narodnem domu v Clevelandu Primorski dan z uprizoritvijo Bevkove igre Kajn, ki si jo je ogledalo 700 ljudi. Z zaslužkom od vstopnine so krili stroške septembrskega shoda in ustanovili fond za delovanje organizacije v prid manjšine v Italiji.²²

Drugi, manjši, a dobro obiskani shodi, so se odvijali po podobnih tirnicah in povsod so sprejemali tudi resolucije ter pozive, naj se dvigne glas zoper fašizem, ki so jih pošiljali ameriški vladi, na razne politične naslove, Društvu narodov, časopisom in tujim diplomatskim predstavništvom, med katerimi italijanskemu. V nedeljo, 12. oktobra sta bila shoda v Milwaukeeju (Wisconsin) in Forest Cityju (Pennsylvania), 2. novembra v Pittsburghu (Pennsylvania), 9. novembra v Sheboyganu (Wisconsin), 30. novembra v Pueblu (Colorado), 7. decembra pa v Barbertonu (Ohio). Na nekaterih so nastopile ugledne osebnosti kot na primer v Pittsburghu, kjer je spregovoril svetovno znani in v ZDA zelo cenjeni znanstvenik, profesor na Columbia University Mihajlo Pupin.²³ Povsod so bili zraven tudi priseljenci iz Primorske, zlasti v Milwaukeeju, kjer si je kot prvi prizadeval za organizacijo protesta Frank Čandek, sorodnik v Bazovici ustreljenega Frana Marušiča, ki se je bil malo prej vrnil z obiska v starem kraju.²⁴ Shod v Sheboyganu se je odvijal v Hrvaškem narodnem domu, v Barbertonu v Ohio v dvorani Domovina, ponekod so se slovenskim, hrvaškim in srbskim priseljencem pridružili Čehi, med gosti pa predstavniki ameriških oblasti in političnih organizacij. Povsod so donele domoljubne pesmi, zlasti Jenkova Buči, buči morje Adrijsko, ob navzočnosti ameriških predstavnikov pa tudi ameriška himna.

Vsi shodi so imeli izrazito jugoslovanski značaj in organizatorji so si močno prizadevali, da bi izpadli kot izraz sloge med jugoslovanskimi narodi. To željo so izrecno izražali v vabilih k sodelovanju in pozivali k premostitvi starih zamer ter nasprotij²⁵. O prvem, čikaškem zboru moremo tako brati, da ni šlo zgolj za protestno manifestacijo, ampak tudi “za zedinjenje jugoslovanskih plemen v en narod”, ki so ga sovražniki hoteli razdvajati.²⁶ Nekatera nenamerna odstopanja od te linije in poudarki slovenstva s strani krajevnih časopisnih dopisnikov so takoj naleteli na neodobranje in vabila k nastopanju v duhu jugoslovanstva.²⁷ Že ob prvih shodih

17 Ameriški Slovenec, 4. in 7. 10. 1930: Govor Fr. Prevedena Ph. D.

18 O zgodovini slovenske priseljenske naselbine v Clevelandu glej Klemenčič, 1995.

19 Ameriška domovina, 19. 9. 1930: Predpriprave za velik protestni shod Jugoslovanov v Clevelandu; 25. 9. 1930: Apel na narod. Pridite na shod v nedeljo; Glasilo KSKJ, 23. 9. 1930: Oklic vsem clevelandskim Jugoslovanom.

20 Ameriška domovina, 29. 9. 1930: Sijajno uspel protestni shod Slovencev v nedeljo.

21 Ameriška domovina, 3. 12. 1930: Memorandum Jugoslovanov v Clevelandu.

22 Ameriška domovina, 10. 12. 1930: Primorski večer.

23 Glasilo KSKJ, 28. 10. 1930: Protestni shod v Pittsburghu.

24 Amerikanski Slovenec, 30. 9. 1930: Protestirajmo proti narodnim krivicam.

25 Prizadevanja za krepitev jugoslovanstva in duha pripadnosti skupni državi je Jugoslavija podpirala med izseljenci že od samega začetka z načrtno izseljensko politiko (Brunnbauer, 2012; Miletić, 2009). To je sovpadalo s splošnim, vse večjim poseganjem držav izseljevanja in priseljevanja v regucijo transnacionalnih migracij, do katerega je prihajalo po prvi svetovni vojni v okviru državnega ekonomskega interventizma in protekcionizma (Bade, 2001; Torpey, 2003).

26 Amerikanski Slovenec, 23. 9. 1930: Ameriški Jugoslovani obsodili krvavi italijanski fašizem.

27 Amerikanski Slovenec, 27. 9. 1930: Kvišku glave. Storimo svojo dolžnost.

***Protesti ameriških Jugoslovanov
proti zatiranju Slovencev v Italiji***
**Shod v Chicagu imel šovinističen značaj. Cainkar je bil edini, ki je govoril stvar-
no. — Organizacije pri aranžmi niso odločevale. — Priprave za nadaljne shode**

Proletarec, Chicago, 25. 9. 1930

se je tudi tu pojavila ideja o spomeniku v Ljubljani in bralci so pošiljali časopisom prispevke v ta namen, ki pa so bili vrnjeni, ker je prevladalo stališče, da se je treba izogniti prevelikim čustvom in dati prednost političnim dejanjem.²⁸

Namen shodov je bil protestirati zoper Italijo in fašizem, predvsem pa opozoriti ameriško javnost na vprašanje Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. To pa ni bilo enostavno, ker so ZDA po izkušnji prve svetovne vojne težile k ograjevanju od evropske scene. Fašizem v ameriških očeh tudi ni vzbujal še takega odpora kot kasneje in fašistične ideje so bile deležne simpatije v ameriških konservativnih krogih. Fašistični režim pa je sistematično širil svojo ideologijo v italijanskih izseljenških skupnostih (Diggins, 1982). Leta 1930 so se ZDA ubadale tudi z gospodarsko krizo, ki je postala glavna dnevna skrb prebivalstva in politike. Organizatorji protestnih shodov so si zato prizadevali pritegniti pozornost s tem, da so na shode vabili in pridobivali predstavnike ameriških političnih oblasti. V tem so se posebej potrudili in najbolj uspeli v Forest Cityju v Pennsylvaniji. Shod je tam potekal večinoma v angleščini. Začel se je s pesmijo America in govorom slovenskega župnika, ki je ameriškim gostom orisal problematiko Julijske krajine, da jo bodo lahko razložili ameriškim vplivnim politikom. Ti gostje, ki so tudi nastopili z govori, so bili poleg mestnega župana, Slovenca Martina Muhiča, solicatorja in še nekaterih predstavnikov krajevnih oblasti tudi senator Sheridan, po rodu Škot, ki je govoril o irskem vprašanju, in kongresnik Tom McFadden, ki je imel dolgoletne izkušnje v raznih kongresnih funkcijah in je dobro poznal washingtonske politične kroge. Navzočim je obljubil, da bo osebno posredoval protestno resolucijo, sprejeto na shodu, ameriškemu predsedniku Hooverju in Društvu narodov. Resolucijo so poslali tudi vsem senatorjem, državnemu tajniku in predstavnštvom tujih vlad v Washingtonu.²⁹ Ameriški naslovniki vsega tega protestnega delovanja pa so bili predvsem demokratska stran in njeni politični predstavniki, ki so od Wilsona

dalje izražali naklonjenost Jugoslaviji in v katerih se je prepoznavala večina slovenskih, hrvaških in srbskih Američanov, medtem ko so imele italijanske priseljenške skupnosti privilegiran odnos z republikanci.

Organizatorji so si seveda prizadevali, da bi se shodov udeležilo čim več ljudi. Zato so časopisi apelirali na narodno čast in dolžnost vseh zavednih slovenskih in hrvaških rojakov, da bi tudi s številom in s prisotnostjo mladine potrkali na občutljivost starih in novih Amerikancev. V Clevelandu, kjer so računali na najbolj množičen obisk, so si nadejali preseči zmogljivost dvorane, ki je lahko sprejela 3.000 ljudi. Kljub ocenam, da je manifestacija odlično uspela, pa so namesto 5.000, kolikor so jih pričakovali, obiskovalci komaj napolnili dvorano, po nekaterih ocenah pa naj bi jih bilo še manj. Da je bilo s tem nekaj zadrege, je razvidno tudi iz pisanja Ameriške domovine, ki je obžalovala, da je samo malo stran od Slovenskega doma ob isti uri 4.000 Slovencev in Hrvatov prisostvovalo baseballskemu srečanju med moštvoma Slovenian Young Men's Club Slovenske Dobrodelnice in Lovalites Slovenske Narodne Podporne Jednote. Menilo je, da bi moralo biti ob tej posebni priložnosti v Slovenskem domu neprimerno več ljudi. V Clevelandu bi mogli Slovenci in Hrvati napolniti vsako nedeljo vsako slovensko in hrvaško dvorano, s tem, da bi jih lahko 20.000 ostalo doma. Slediti bi morali vzoru Italijanov, ki jih je bilo manj, a se jih je na narodnih shodih zbiralo vsaj 10.000. Slovenci in Hrvati so bili pač taki. Eni za narodni ponos in kulturo, drugi za šport, tretji za posmeh drugim.³⁰

RAZDELJENI DUHOVI

Slovenski kot tudi hrvaški in srbski izseljenci so v ZDA reproducirali in ameriškim razmeram prilagodili mnoge organizacijske oblike, ki so jih poznali že v stari domovini³¹. Z vsestranskim delovanjem so si prizadevali ohranjati narodne korenine, gojiti narodno kulturo in življenjske navade. Na ameriška tla pa so presadili tudi

28 Glas naroda, 16. 10. 1930: "Jugoslovanska matica" in "Jadranska straža".

29 Amerikanski Slovenec, 21. 10. 1930: Protestni shod v Forest City nepričakovano lepo uspel.

30 Ameriška domovina, 30. 9. 1930: Zanimanje povsod.

31 Glej npr. Klemenčič, 1995, Verbič Koprivšek, 2014.

**Poziv vsem Jugoslovanom
v Forest City in okolici.**

ROJAKI IN ROJAKINJE:

Po vzgledu drugih naprednih in domoljubnih slovenskih naselbin širom naše nove domovine Amerike smo se tudi tukaj zbrali in sklenili prirediti

JUGOSLOVANSKI PROTESTNI SHOD

DA IZRAZIMO TUDI NAŠE OGORČENJE NAPRAM NEČUVENEMU TRPINČENJU naših rojakov v okupiranem ozemlju. Vse se zgraža nad krutim postopanjem fašistov napram našim bratom-rojakom v Primorju. Predsedniki, kot zastopniki vseh društev, kot pripravljalni odbor je toraj sklenil in določil, da se vrši ta shod

v nedeljo, 12. oktobra t. l. ob 3. uri popoldan
v MARTIN MUHIĆ DVORANI.

Nastopilo bode več govornikov, in pričakujemo tudi državnega senatorja, druge zastopnike državne in okrajne, in tudi kongresmana našega distrikta.

Vabimo vse zavedne Slovence, Hrvate in Srbe, kakor tudi vse druge slovanske narodnosti v naši okolici, kakor tudi iz mest Scrantona, Dickson City, Simpson, Dureya, Nanticock, Hanover, Miners Mills in drugih bližnjih naselbin. Rojaki in rojakinje na noge in skušajmo seznaniti tudi ameriško javnost o nečutenem zatiranju naših rojakov v tužni domovini.

O D B O R.

Amerikanski Slovenec, Cleveland, 3. 10. 1930

svetovnonazorske delitve, ki so prihajale vsakodnevno do izraza na lokalni ravni in v praktičnem življenju ter v odnosu do širših in mednarodnih vprašanj (Friš, 1995; Friš et al., 1996, 5–10). K delitvi je prispevala tudi tesna povezanost z domovino in dogajanja ter konfrontacijami na njeni politični sceni. Organizirana politična reakcija ob smrtnih obsodbah na prvem tržaškem procesu je bila priložnost, ki je narekovala premostitev drugačnosti in izkazovanje politične uglašenosti okrog "nacionalnih" vprašanj v odnosu do ameriških in mednarodnih političnih naslovnikov ter zaveznikov. Tako so sklicatelji shoda v Chicagu vabili k sodelovanju s pozivanjem, naj se to pot pozabijo vse politične in verske razlike in naj se da prednost narodni slogi.³¹ Enotnosti pa tudi tokrat niso dosegli. Bazoviški streli so pomenili nov primer za izostrovanje političnih divergenc in stališč nasprotujočih si svetovnonazorskih taborov.

Polemike so se vžgale že po čikaški manifestaciji in se nato vlekle več tednov. Povod zanje je dala zadržanost socialistov, zadevale pa so organizacijo in oblike protesta ter vsebine in stališča, izražena na shodih.

Katoliški časopis Ameriška domovina se je sarkastično spraševal, zakaj med sklicatelji shoda ni bilo Jugoslovanske socialistične zveze, edine slovenske strankarske organizacije izseljencev v ZDA. V članku Italijanska grozodejstva in J. S. Z. je "Več primorskih Slovencev" na račun te organizacije izreklo hude obtožbe. Očitali so ji, da ni bila pripravljena pristopiti k akciji osveščanja ameriških sodržavljanov o vnebovpijočih krivicah in izkazovanja sočutja z zatiranimi brati v Italiji, potem ko so se ogorčeno odzvali na fašistične zločine zoper jugoslovanski narod ne samo Čehi in Slovaki, pač pa celo Grki in drugi narodi, ki "nam niso sorodni ne po tradiciji, po krvi in niti po jeziku". Zapisali so, da je "pred leti, ko je šlo za zbiranje milijonskega fonda za rešitev podjarmljenih Jugoslovanov", Jugoslovanska socialistična zveza žarela od jugoslovanstva. Zdaj, ko je šlo za narodni moralni fond, pa je njen sij ugasnil. S tem naj bi socialisti še enkrat dokazali že znano: da so mojstri ribarjenja v kalnem, obračanja s tokom kot se jim izplača, "skrahirani žonglerji" in "coprniki", sposobni vsakovrstnih trikov in mahinacij. Kljub temu, da se jim je

32 Amerikanski Slovenec, 20. 9. 1930: Proglas jugoslovanskih organizacij v Chicagu in okolici.

**BOJ FAŠIZMU VSEH DEŽEL
IN NARODOV!**

**Izjava eksekutive Jugoslovanske socialistične zveze v
Ameriki**

<p>Štirikratni oficijelni umor, ki ga je izvršila fašistična Italija 6. septembra t. l. nad slovenskimi protifašističnimi bojevniki v Trstu, je zbolel vse napredno misleče ljudi v Ameriki kakor v Evropi, ki se zavedajo nevarnosti in ikodljivosti fašistične epidemije. Zbolel je napredna italijanske delavce prav tako, kakor jugoslovanske, kar pričajo žgoči protesti vodilnih italijanskih socialistov v pregnanstvu. Vsakdo, ki pošteno misli in človeško čuti, mora z upravičenim gnevom obsoditi ta najnovejši in barbarški čin italijanskega fašizma poleg dolge vrste drugih hudodelstev, ki jih ima na svoji vesti.</p>	<p>zločinske intrige. (Tudi na Primorskem so slovenski fašisti, ki pomagajo zatirati svoje lastne rojake!) Jugoslovanski fašisti niso nič boljši od italijanskih, čeprav sovražijo zadnje. Dokler so italijanski fašisti bestialno mučili in morili italijanske zavedne delavce in njihove voditelje (Matteotti), niso jugoslovanski fašisti nič protestirali, še celo hvallili so jih. Fašizem zatira Italijane kakor Jugoslovane, ki se ne strinjajo z njimi in katerih ne more ustrahovati — in kdor vidi zatiranje samo v enem slučaju, noče pa videti zatiranja v drugem ali ga celo odobrava, ni na pravico protestirati!</p>
--	---

Proletarec, Chicago, 9. 10. 1930

narodna iskrenost Slovencev in Hrvatov svojčas stekla v blagajno, se jim danes ni zdelo vredno pridružiti se sklicateljem manifestacije.³³

Očitki katoliškega tiska so padali tudi na račun socialistično orientirana časopisa Prosveta, glasila Slovenske narodne podporne jednote, in na Proletarca, glasila Jugoslovanske socialistične zveze, in sicer, da se za protestne shode nista posebej zavzela. Napovedala sta jih le na manj vidnih mestih in z nezadostnim poudarkom, zaradi česar sta se izneverila narodni dolžnosti. To pa zaradi "socialistične samozaljubljenosti" in "skrajne strankarske zagrizenosti", zaradi katerih so socialisti, podobno kot fašisti, odklanjali vsakogar, ki ni prisegal na njihove principe. Ko sta bila justificirana italijanska anarhista Sacco in Vanzetti, jim ni zmanjkalo črnila in to na prvih straneh, slovenske žrtve v Trstu pa se jim niso zdele vredne zanimanja. Slovensko ljudstvo v Ameriki je imelo v danem slučaju zopet možnost videti, kateri časopisi "so res njihovi prijatelji in kateri delajo sramoto slovenskemu imenu v Ameriki".³⁴

Na straneh Proletarca so socialisti že v dneh pred čikaškimi shodom izrazili svoje teze, ko so v članku, z naslovom Požar se ne gasi z ognjem, izjavljali, da fašizem ni samo italijanski pojav in se mu je bilo treba postaviti po robu povsod, kjer se je pojavljal. To je lahko uspelo samo delavskemu razredu, ki si ga je hotel fašizem podrediti,

kar se je dogajalo tudi v Jugoslaviji.³⁵ S samega shoda pa so poročali, da je imel šovinističen značaj, saj so govorniki obsojali samo primer tržaškega fašističnega zločina in povelečevali jugoslovanski režim, ki je ravno tako zatiral svoje politične nasprotnike. V številnih člankih in Izjavi eksekutive Jugoslovanske socialistične zveze v Ameriki so podrobneje obrazložili svoja stališča in razloge svojega ravnanja. K organizaciji shodov levi krogi slovenske in jugoslovanske emigracije niso pristopili, ker k temu niso bili povabljeni. Jugoslovanski klub je pridobil ljudi posamezno in vnaprej določil program in govornike, nato pa spraševal organizacije za podporo. Takega načina in vsebine manifestacije ljudje okrog Prosvete in Proletarca ter Jugoslovanske socialistične zveze niso mogli sprejeti. Shod ni bil protest proti fašizmu, pač pa manifestacija v podporo Jugoslaviji in njenemu vladarju, v Jugoslovanskem klubu pa so videli beograjske propagandiste. Tarča protesta bi moral biti fašizem kot tak, povsod in v vseh njegovih oblikah, torej tudi v jugoslovanski inačici, ne pa samo italijanski režim in italijanski narod. Nacionalizma – so poudarjali – ni bilo mogoče gasiti z nasprotnim nacionalizmom, ker so fašisti vsepovsod tlačili tudi svoje sonarodnjake in ker je bilo med nacionalisti, vključno z jugoslovanskimi, mnogo zaveznikov fašizma. Ko so italijanski fašisti mučili italijanske delavce in njihove voditelje, med njimi Matteottija, jugoslovanski nacionalisti in

³³ Ameriška domovina, 23. 9. 1930: Italijanska grozodejstva in J. S. Z.

³⁴ Amerikanski Slovenec, 26. in 27. 9. 1930: Umor v Trstu in zadržanje slov. socialistov v Chicagi.

³⁵ Proletarec, 18. 9. 1930: Ogenj se ne gasi z ognjem.

Ameriška domovina, Cleveland, 6. 12. 1930

fašisti niso nič protestirali, ampak so to početje celo hvalili. V primeru tržaškega procesa ti niso bili za fašizem, samo ker niso bili Italijani. Tudi v Pragi in Bratislavi so bili na protestih najbolj glasni prav češki in slovaški fašisti. Enako je socialistični tabor menil o Clevelandskem shodu, na katerem je samo en govornik jasno razlikoval med fašistično ideologijo in italijanskim narodom. V Chicagu so jugoslovanski klerikalci tržaško tragedijo izrabili zato, "da nekoliko zakrijejo papeževe dogovore, zveze in flirtanje z Mussolinijevo vlado, propagandisti režima v Beogradu pa zato, da pokažejo svoj vpliv na pristojnem mestu". Za Proletarca je bilo to "izrabljanje tragedije v slabe namene", za Prosveto pa uporabljanje "mučenikov za reklamo" in "manifestacija za jugoslovanski fašizem".³⁶

Očitek o mlačnosti ob taki narodni tragediji so socialistično usmerjeni časopisi in pisci zavračali, sklicujoč se na resolucijo o boju zoper fašizem, ki jo je bila sprejela Jugoslovanska socialistična zveza že julija 1930 na svojem rednem zboru v Detroitu. V njej je obsojala fašizem v Italiji, Nemčiji na Ogrskem in drugih državah kot smrtnega sovražnika svetovnega socializma.³⁷ Spominjali so, da je Prosveta povedala svojo sodbo o fašističnih zločinih v Trstu v članku že 11. septembra, to je dva dni prej kot Amerikanski Slovenec. Izjavljali so tudi, da niso nasprotovali shodom, vendar bi morali ti biti izraz racionalne politične misli in ciljati na res vplivne in misleče ameriške kroge, ne pa le tešiti nacionalna čustva. Nacionalistična gesla in parole kot "oko za oko, zob za zob in kri za kri", ki so se slišale na shodih – so menili – niso mogle koristiti ljudem v Julijski krajini. Jugoslovani so lahko le prispevali k spodjedanju fašizma in Mussolinija. Za to pa je bilo treba delati za drugačna družbena in mednarodna razmerja.³⁸

Jugoslovanska, kot tudi druga ameriška delavska leвица, je torej postavljala na prvo mesto boj zoper fašizem, ki je bil hkrati razredni boj proti kapitalizmu in papizmu, ki sta s fašizmom koketirala zaradi svojih interesov. Fašizem je lahko premagalo le mednarodno delavstvo, narodno vprašanje v Julijski krajini pa je bilo podrednega značaja. Socialisti so bili kritični tudi do nasilja in izražali solidarnost s padlimi na bazovski gmajni ne zaradi njihovih dejanj, pač pa v kolikor so pripadali tlačenemu ljudstvu, s katerim je fašizem okrutno obračunaval, ker je zahtevalo svoje osnovne pravice. Internacionalizem in tako pomanjkanje domoljubja sta bila za narodnjaški in klerikalni tabor nesprejemljiva in vredna ostrih replik. V teh polemičnih debatah pa so prišla do izraza tudi različna pojmovanja in odnosi do fašizma. Ta se nekaterim v narodnjaškem in katoliškem taboru ni zdel nesprejemljiv, če se ni pojavljal v italijanski "blazni" obliki, kot nesprejemljive in propagandistične pa so odklanjali očitke o povezavi med fašizmom in Vatikanom, ki so posebno dregnili njihovo občutljivost.³⁹

SKLEP

Slovenski in drugi jugoslovanski izseljenci v ZDA tako tudi v tej priložnosti niso uspeli najti skupnega jezika in polemika je uhajala stran od osrednjega dogodka po že shojenih poteh na običajna polja ideološke konfrontacije. Običajna je bila tudi obojestranska retorika, ki ni poznala diplomatskega jezika in se ni izogibala ne očitkov ne žaljivk. Ne glede na vse to, je Bazovica tudi med izseljenci v Ameriki zarisala mejnik v pozornosti do vprašanja Slovencev in Hrvatov pod Italijo. Vgradila se je v kolektivno zavest in spominjali so se je na razne načine skupaj s požigom tržaškega Narodnega doma in rapalsko pogodbo. Nastopala je v literarnih spisih, v časopisnih člankih, nanašajočih se na Primorsko, včasih so ji ob obletnicah posvečali maše, komemoracije in odrske predstave, v čemer so prednjačili Primorci in med njimi Kraševci. Zelo aktualna je postala za vse po napadu na Jugoslavijo, ko so se izseljenci organizirali za pomoč silam, ki so se borile proti okupatorju. V tem delovanju je Bazovica odigrala pomembno povezovalno vlogo kot simbol trpljenja in prizadevanj za pravične poveljne državne meje med Italijo in Jugoslavijo. Tokrat so se v njej prepoznali vsi, vendar so tudi tokrat ideološka razhajanja v odnosu do oslobodilnega gibanja v stari domovini in njene politične ureditve v izseljenskih vrstah na koncu pustila za sabo razkol.

36 Proletarec, 18. 9. 1930: Protestni shodi proti fašizmu; 25. 9. 1930: Protesti ameriških Jugoslovancev proti zatiranju Slovencev v Italiji; 2. 10. 1930: Izrabljanje tragedije v slabe namene; 9. 10. 1930: Konferenca Prosvetne matice in klubov JSZ o fašizmu; 9. 10. 1930: Boj fašizmu vseh dežel in narodov! Izjava eksekutive Jugoslovanske socialistične zveze v Ameriki; Prosveta, 23. 9. 1930: Opazovanja (A. Garden); 1. 10. 1930: Ali so mučeniki za reklamo?; Glas naroda, 15. 10. 1930: Boj fašizmu vseh dežel in narodov! Izjava eksekutive Jugoslovanske socialistične zveze v Ameriki; Ameriška domovina, 27. 9. 1930: Odgovor na napad, in katera pota naj sledimo, da pridemo do tega, česar si želimo; 13. 10. 1930: Boj fašizmu vseh dežel in narodov! (Izjava eksekutive Jugoslovanske Socialistične Zveze v Ameriki).

37 Ameriška domovina, 27. 9. 1930: Odgovor na napad, in katera pota naj sledimo, da pridemo do tega, česar si želimo

38 Prosveta, 23. 9. 1930: Opazovanja (A. Garden); 1. 10. 1930: Ali so mučeniki za reklamo?.

39 Amerikanski Slovenec, 18. 11. 1930: Fašizem (A. Trunk).

THE FIRST TRIAL OF TRIESTE AND THE SLOVENES IN THE USA

Aleksej KALC

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: AKalc@zrc-sazu.si

Mirjam MILHARČIČ HLADNIK

Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: hladnik@zrc-sazu.si

SUMMARY

The article examines the attitudes of the Slovenian immigrant communities in the USA towards the trial against the Slovenian and Croatian antifascists from the Italian eastern province Julian March in September 1930. At the trial held under the special court for the state security and known as The first trial of Trieste, four accused were sentenced to death and executed in Bazovica on September 6, 1930. This event had a worldwide resonance and gave rise to political protests against the fascist regime in many countries. The Slovenian and Yugoslav immigrants in the USA organised demonstrations in several American cities. Their aim was to condemn the fascist (un)justice and to draw the attention of the American political and public opinion to the oppression of the Slovenian and Croatian ethnic minorities under the fascist rule. Among the protesters were some prominent members of the immigrant communities, such as Prof. Mihajlo Pupin, as well as American senators, congressmen and local political leaders. The protests, however, brought to life the traditional differences among the liberal, catholic and socialist-oriented parts of the immigrant communities. At the centre of their disputes were the different understandings of fascism and forms of the fight against it. Despite that, the shooting of four young nationalists marked a higher interest of the immigrant communities in the question of the Slovenes and Croats in the Julian March. Bazovica became a part of their memory as a symbolic place of oppression and antifascist resistance.

Keywords: Slovenes in USA, antifascism, the first trial of Trieste, the heroes of Bazovica, immigrant press

VIRI IN LITERATURA

- Amerikanski Slovenec.** Chicago, 1891–1946.
Ameriška domovina. Cleveland, 1908–2008.
Glas naroda. New York, 1893–1963.
Glasilo KSKJ. Cleveland, 1915–1946.
Istra. Zagreb, 1927–1940.
Proletarec. Chicago, 1906–1952.
Prosveta. Chicago, 1908–.
Slovenec. Ljubljana, 1873–1945.
Slovenski narod. Ljubljana, 1868–1943.
The West Australian. Perth, 1833–.
- Anderson, B. (2007):** Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Bade, K. (2001):** L'Europa in movimento. Le migrazioni dal Settecento a oggi. Bari, Roma, Editori Laterza.
- Bajec, J. (1980):** Slovensko izseljensko časopisje 1891-1945. Ljubljana, Slovenska izseljenska matica.
- Brunnbauer, U. (2012):** Emigration Policies and Nation-building in Interwar Yugoslavia. *European History Quarterly*, 42, 4, 602–627.
- Čizmić, I. (1974):** Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD I stvaranje jugoslavenske države. Zagreb, Institut za Hrvatsko povijest.
- Dato, G. (2010):** Le celebrazioni per gli eroi di Bazovica (1945–1948): alcuni risultati di una ricerca in corso. *Acta Histriae*, 18, 3, 471–498.
- Diggins, J. P. (1982):** L'America, Mussolini e il fascismo. Bari, Laterza.
- Drnovšek, M. (2010):** Izseljevanje, "rakrana" slovenskega naroda. Od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije. Ljubljana, Nova revija.
- Friš, D. (1995):** Ameriški Slovenci in Katoliška cerkev 1871–1924. Celovec, Ljubljana, Dunaj, Mohorjeva založba.
- Friš, D., Kolar, B. & A. Vovko (1996):** Prvih sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote: pregled zgodovine KSKJ 1894–1994. Ljubljana, Ilex.
- Goričar, J. (ur.) (1931):** Bazovica 6. IX. 1930. Odmevi tržaškega procesa v inozemskem časopisju. Maribor, H. Sax.
- Green, N. L., Weil, F. (2007):** Introduction. V: Green N., Weil F. (ur.), *Citizenship and Those who Leave. The Politics of Emigration and Expatriation.* Chicago, University of Illinois Press, 1–9.
- Kacin Wohinz, M. (1990):** Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935. Koper, Založba Lipa.
- Kalc, A. (2012):** Uvodna beseda. V: Žerjal, D., Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Trst, Koper, Društvo TIGR, 9–20.
- Klabjan, B. (2006):** "Češkoslovaško-italijanska mala vojna": mednarodne razsežnosti prvega tržaškega procesa in reakcije na Češkoslovaškem. *Annales, Ser. hist. sociol.*, 16, 1, 15–30.
- Klemenčič, M. (2002):** Nasilje v mediteranskem prostoru v luči poročil slovenskega etničnega časopisja v ZDA v 20. stoletju do druge svetovne vojne. *Acta Histriae*, 10, 2, 583–600.
- Klemenčič, M. (2001):** Prispevek k raziskovanju politične participacije med slovenskimi Američani v dvajsetem stoletju - primer Slovencev v Clevelandu, Leadvillu in Rock Springsu. V: Rajšp V. et al. (ur.), *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje.* Ljubljana, Založba ZRC, 993–1006.
- Klemenčič, M. (1995):** Slovenes of Cleveland. The creation of a new nation and a new world community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio. Novo mesto, Ljubljana, Dolenjska založba, Scientific Institute of the Faculty of Arts.
- Klemenčič, M. (1994):** Pregled stališč in delovanja slovenskih izseljencev v ZDA v zvezi z jugoslovansko idejo od leta 1914 do leta 1992. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 65, 1, 55–66.
- Kodrič, M. (1983):** Etbin Kristan in socialistično gibanje jugoslovanskih izseljencev v ZDA v letih 1914–1920. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 23, 1-2, 63–88.
- Miletić, A. R. (2009):** Journey under Surveillance. The Overseas Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Global Context, 1918-1928. Belgrade, Institut za noviju istoriju Srbije.
- Mislej, I. (1996):** Primorska slovenska skupnost v Južni Ameriki. Pregled antifašističnega tiska 1929–1943. *Zgodovinski časopis*, 50, 1, 95–116.
- Mlekuž, J. (2014):** Prelom s staro miselnostjo, da je gost zadovoljen, če dobi kranjsko klobaso in liter vina. Semantična kontinuiteta in diskontinuiteta kranjske klobase v socialistični Jugoslaviji. *Etnolog*, 24, 155–176.
- Pahor, M. (2007):** Bazovica: ob 80. obletnici ustanovitve Borbe in Tigra (1927-2007). Trst, Sklad Dorče Sardoč.
- Pelikan, E. (2010):** Komemorativne prakse slovenskih emigrantov iz Julijske krajine v Dravski banovini. *Acta Histriae*, 18, 3, 453–470.
- Španger, V. (1965):** Bazoviški spomenik. Trst.
- Torpey J. (2003):** Passports and the Development of Immigration Controls in the North Atlantic World During the Long Nineteenth Century. V: Fahrmeir A., Faron O. & P. Weil (ur.): *Migration Control in the North Atlantic World. The Evolution of State Practices in Europe and the United States from the French Revolution to the Inter-War Period.* New York, Oxford, Berghahn Books, 73–91.
- Verbič Koprivšek, M. (2014):** Razvoj etnične naselbine na primeru Slovencev v Denverju. Ljubljana, Institut za narodnostna vprašanja.
- Zajc M., Polajnar, J. (2012):** Naši in vaši. Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- Žerjal, D. (2012):** Spomini in razlage o protifašističnem boju primorske mladine med vojnama. Trst, Koper, Društvo TIGR.